

**Magdalena CYBULSKA<sup>1</sup>, Wojciech DZIEMIANOWICZ<sup>2</sup>, Julita ŁUKOMSKA<sup>3</sup>**

Uniwersytet Warszawski

Wydział Geografii i Studiów Regionalnych

<sup>1</sup> e-mail: magdalena\_cybulska@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0002-1645-5902

<sup>2</sup> e-mail: w.dziemianowicz@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0002-9742-9596

<sup>3</sup> e-mail: j.lukomska@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0003-3796-7314

## **KOTWICE BIEDY – W POSZUKIWANIU CZYNNIKÓW DECYDUJĄCYCH O NISKIEJ ZAMOŻNOŚCI GMIN**

### **Poverty anchors – in search of factors determining the low affluence of municipalities in Poland**

**Abstract:** The research topic discussed in the article concerns the issues of territorial differentiation in the context of the wealth-poverty development dualism. The authors looked for factors that could influence the anchoring of municipalities in poverty, thus attempting to develop the current scientific discourse on the causes of long-term territorial differences. The presented data analysis focuses on the years 1995–2018 and includes units that in 1995 and 2018 were among the poorest municipalities in Poland, as well as those that managed to “get out of poverty”. Comparing the groups of municipalities, an attempt was made to assess the impact of internal resources as well as external conditions on the level of wealth. The methods of statistical analysis were used in the work: non-parametric statistical tests and panel regression. Comparing the results obtained in different groups of municipalities, it should be stated that the population potential, the level of entrepreneurship and the potential of the labor market are factors that have a limited impact on the explanation of the low level of affluence. The diversified influence of external factors related to key events in Poland and in the world was also shown.

**Key words:** poverty, municipality, panel regression, development factors, path dependency

## **WPROWADZENIE**

Przez kotwice biedy rozumiemy w niniejszym artykule cechy jednostek samorządu terytorialnego, które nie pozwalają tym jednostkom awansować z ostatnich pozycji w rankingu zamożności. Próba wyjaśnienia przyczyn przynależności przez wiele lat określonej grupy gmin do grona najmniej zamożnych jednostek samorządu terytorialnego musi uwzględniać złożoność tego problemu, który wpisuje się w szersze zagadnienie dualizmu rozwoju. „Rozwój dwutorowy”, wywodzący się z występowania dwóch systemów gospodarczych (towarowo-pieniężnego i folwarczno-pańszczyźnianego) można traktować jako fakt, określone uwarunkowania, którym podlegają jednostki terytorialne znajdujące

---

**Wpłynęło:** 10.04.2022

**Zaakceptowano:** 06.10.2022

**Zalecany sposób cytowania / Cite as:** Cybulska M., Dziemianowicz W., Łukomska J., 2022, Kotwice biedy - w poszukiwaniu czynników decydujących o niskiej zamożności gmin, *Prace i Studia Geograficzne*, 67.2, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 99–118, DOI: 10.48128/pisg/2022-67.2-06.

się w którymś z rodzajów dualizmu. Dualizm, czyli „dwoistość rozwoju”, dostrzegany jest jako proces różnicujący przestrzeń i determinujący trajektorie rozwoju nie tylko w kontekście gospodarczym (np. rozwój w bardzo różniących się grupach przestrzennych) (Ludovico i in. 2014), ale również jako zagadnienie społeczne (np. wymiar tradycja – nowoczesność) (Bendix 1984), czy urbanistyczno-przestrzenne (np. przestrzeń publiczna – przestrzeń prywatna) (Gehl 2013). Dualizm zazwyczaj traktowany jest jako zjawisko negatywne, choć w istocie rzeczy nie zawsze dwoistość musi oznaczać podział, w którym jedni są wygranymi, gdy drudzy są w sytuacji przegranej. Przykładowo, obok dualizmu „bogactwo-ńędza” są też inne wskazujące różne trajektorie, jak dualizm kapitału społecznego (indywidualny – zbiorowy) czy też dualizm wiedzy (wiedza jawna – wiedza ukryta).

Niska zamożność (bieda) jednostek samorządu terytorialnego może być rozpatrywana na co najmniej dwóch płaszczyznach. Pierwsza z płaszczyzn dotyczy samego pojęcia biedy (ew. niskiej zamożności). W opisie ubóstwa, poza samą kwestią definicji, która jest przedmiotem dyskursu politycznego, socjologicznego i ekonomicznego, ważne miejsce zajmują: wskaźniki biedy, standardy biedy, przyjmowane jednostki analizy oraz przedmiot porównania (Lister 2007). Druga płaszczyzna, na jakiej należy rozpatrywać problem zakotwiczenia jednostek terytorialnych w sferze ubóstwa dotyczy czynników, jakie decydują o trwałości zróżnicowań terytorialnych (zob. np. Gorzelak 2003), w tym faktu, że części gmin w kraju od wielu lat trudno jest zmienić poziom swojej zamożności względem innych jednostek.

Celem artykułu jest identyfikacja grupy trwale najbiedniejszych gmin w Polsce i sprawdzenie, jak czynniki wewnętrzne i zewnętrzne wpływają na trwałą niską zamożność gmin. Tym samym autorzy wyrażają nadzieję, że uzyskane rezultaty pozwolą na wniesienie istotnego wkładu do dyskusji o zróżnicowaniach terytorialnych gmin w Polsce.

W ramach wskazanego głównego celu pracy sformułowano sześć hipotez dotyczących poziomu zamożności gmin oraz uwarunkowań determinujących zakotwiczenie jednostek terytorialnych w grupie najmniej zamożnych:

**H1. Grupa najbiedniejszych gmin w Polsce jest trwała.** Zakładamy, że bieda jest zjawiskiem specyficznym dla pewnej grupy gmin i pozostaje niezmienna w dłuższej perspektywie czasowej. Hipotezę weryfikujemy poprzez porównanie grup gmin najbiedniejszych w 1995 roku i 2018 roku.

**H2. Czynniki, które blokują (kotwiczą) gminę w grupie najuboższych wynikają ze słabości jej potencjału wewnętrznego.** Ta hipoteza główna podzielona została na trzy hipotezy częściowe:

**H2A.** Potencjał ludnościowy gmin zakotwiczonych w biedzie jest czynnikiem, który determinuje poziom ich zamożności.

**H2B.** Poziom przedsiębiorczości gmin zakotwiczonych w biedzie jest czynnikiem, który determinuje poziom ich zamożności.

**H2C.** Poziom zatrudnienia w gminach zakotwiczonych w biedzie jest czynnikiem, który determinuje poziom ich zamożności.

**H3. Istotne wydarzenia widocznie zmieniły trajektorię rozwoju gmin najbiedniejszych.** Przyjmujemy założenie, że wydarzenia o wydźwięku ogólnokrajowym, a nawet międzynarodowym mają znaczenie dla poziomu dochodów własnych na poziomie lokalnym, zatem w przyjętych założeniach, są czynnikami mogącymi wytrącić jednostkę lokalną z dotychczasowej ścieżki.

W dalszej części artykułu zaprezentowano przegląd literatury przedmiotu w odniesieniu do zarysowanego powyżej ogólnego wymiaru i znaczenia tematu pracy, zastosowane metody badawcze oraz rezultaty przeprowadzonego badania.

## W POSZUKIWANIU PRZYCZYN NISKIEJ ZAMOŻNOŚCI

Literatura przedmiotu dostarcza licznych przykładów rozpatrywania zróżnicowań zamożności w oparciu o takie zmienne dotyczące pojedynczych osób, gospodarstw domowych czy grup społecznych, jak: dochody z pracy, płace, dochody rozporządcalne (pozostające do dyspozycji) (Piketty

2015; Atkinson 2017). Poza tymi wskaźnikami w badaniach przestrzennych szczególną rolę odgrywa produkt krajowy brutto. Jego istotność, pomimo licznych wad i zastrzeżeń (Rist 2010; Stiglitz i in. 2013), wynika m.in. z faktu, że ma on charakter syntetyzujący, jak i z jego praktycznego zastosowania (np. jako podstawa redystrybucji środków europejskich, ale również środków dzielonych na poziomie krajów). Wadą tego wskaźnika, z punktu widzenia zróżnicowań terytorialnych jest to, że nie jest on obliczany dla małych jednostek terytorialnych, czyli gmin i powiatów (w tym ostatnim przypadku należy odnotować próby dezagregacji PKB według podregionów na poziom powiatów, co rodzi pewne zastrzeżenia metodyczne) (Ciołek 2017).

Standardy biedy to inaczej poziom wartości danego wskaźnika, który uważany jest za graniczny (tzw. granica biedy). Istnieją dwa podejścia do oceny ubóstwa, w myśl których wyróżniamy ubóstwo absolutne i ubóstwo relatywne (Giddens 2012). Pierwsze z nich oznacza brak możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych (żywieniowych i zdrowotnych). Tego typu ubóstwo szacowane jest w skali światowej i przez długi czas uznawano, że osoby posiadające mniej niż jeden dolar dziennie na przeżycie stanowią grupę określaną mianem skrajnego ubóstwa. Od niedawna wartość ta określana jest przez Bank Światowy na poziomie 1,95 dolara na dzień. Z kolei ubóstwo relatywne odnosi się do sytuacji w danej populacji – najczęściej danego kraju. W tym przypadku istotne jest w jakim stopniu dana grupa odbiega od standardów społecznych (uwarunkowanych kulturowo). To podejście wychodzi z założenia, że nie wszyscy na świecie mają identyczne potrzeby (np. dotyczące standardu zamieszkania, diety), zatem konieczne jest odniesienie sytuacji grupy podlegającej deprywacji właśnie do standardów dla całej społeczności, do której ta grupa należy. Nie należy porównywać ze sobą liczebności (udziałów) grup zaliczonych do ubóstwa relatywnego żyjących w różnych warunkach społecznych (zob. Myck i in. 2015). Odnosząc się do czwartego zagadnienia, wskazanego przez Lister (2007), czyli przedmiotu porównania, należy podkreślić znaczenie skali przestrzennej, w której rozpatrywane są zróżnicowania. Warto jednak zaznaczyć, że uwaga badaczy koncentruje się zazwyczaj na gospodarstwach domowych (badanie biedy indywidualnej osób będących w relacjach rodzinnych i żyjących w tym samym mieszkaniu będzie obarczone wieloma trudnościami interpretacyjnymi). Przestrzenne zróżnicowania biedy badane są w różnych skalach: globalnej, międzynarodowej czy krajowej i mniejszej, ale wymagają one również ostrożności, ponieważ różnice w terytorialnej organizacji między krajami mogą powodować trudności w porównaniach jednostek nawet tego samego poziomu statystycznego (Landes 2000; Myck i in. 2015). Biorąc pod uwagę rozpatrywanie sytuacji „grup gospodarstw domowych”, wydaje się, że warto wykorzystywać dla porównań możliwie małe jednostki terytorialne – lepsze wydają się badania gmin, niż powiatów lub województw. Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że złożone organizmy, jakimi są układy terytorialne, składające się z różnych typów podmiotów, są również trudne do jednoznacznego zaklasyfikowania. Przykładowo, w danej jednostce może żyć wysoki odsetek osób biednych, a jednocześnie wysoki odsetek zamożnych.

Zróżnicowania przestrzenne są faktem (Perroux 1970; Grzeszczak 1999), dyskusyjne są jednak przyczyny zróżnicowań poziomu zamożności w przestrzeni, które można łączyć z próbą odpowiedzi na pytanie o uwarunkowania, które windują jedne obszary do grupy zamożnych, inne włączają w sferę ubogich. Znaczna część dyskusji toczy się wokół uwarunkowań historycznych, jak kolonializm, wojny, rewolucja przemysłowa (Landes 2000) oraz aktualnych polityk i procesów gospodarczych determinujących rozwój. W tej grupie uwarunkowań można wskazać zarówno działania różnych światowych instytucji (Payne i Philips 2011; Mahbubani 2013), a także państw i ich grup (Unia Europejska). Ważna jest również odpowiedź na pytanie, jak duże zróżnicowania są istotne z punktu widzenia procesów rozwojowych. Należy podkreślić również fakt, że polityki rozwoju na różnym poziomie przestrzennym starają się dążyć do konwergencji terytorialnej, czyli zmniejszania dystansu dzielącego regiony zamożne i regiony biedne. Zagadnienie zróżnicowań terytorialnych zamożności w Polsce doczekało się licznych analiz (Gorzela 2003; Szlachta i Dziemianowicz 2016) i wpisywało się w ramy tworzenia polityk rozwoju, w tym polityki regionalnej. Dotychczasowe badania i prowadzone analizy najczęściej wskazują na silną stabilność dotyczącą rozkładu zamożności polskich gmin i regionów (Wójcik 2008, Swianiewicz i Łukomska 2015).

Sięgając tylko do okresu powojennego (po 1945 r.) można wskazać kilka wątków, które w dyskursie naukowym przewijają się do dziś i które starają się podjąć temat dualizmu rozwoju w skali nie globalnej (bogata Północ i biedne Południe), a krajowej i lokalnej. Ugruntowany już podział na „Polskę A” i „Polskę B” traktowany jest jako fakt, jednak interesujące są zarówno wyjaśnienia jego przyczyn, jak i dynamika zmian granicy między „dwoma Polskami”. W wyjaśnieniu przyczyn trwałości zróżnicowań wykorzystywane są różnorodne hipotezy. Jako przykłady można podać:

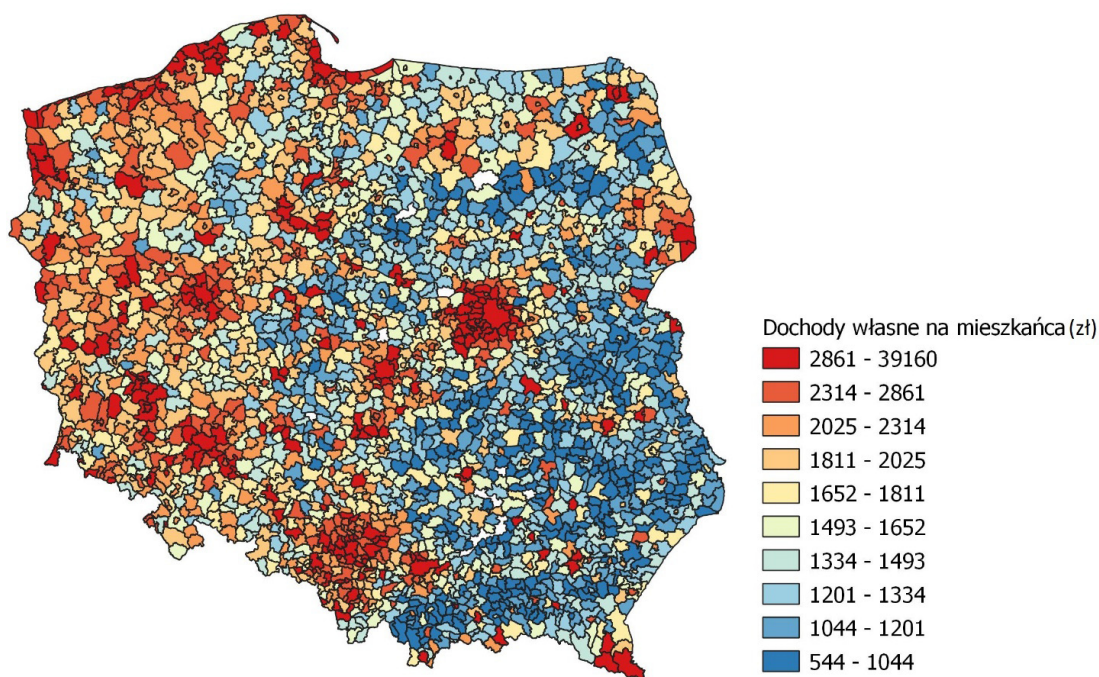
- **„hipotezę historyczną”** – po drugiej wojnie światowej granice Polski zostały przesunięte na zachód kosztem terenów wschodnich. Dawny Centralny Okręg Przemysłowy „znalazł się” w wyniku zmian granic we wschodniej części kraju. Do Polski przyłączono ziemie częściowo historycznie do niej przynależące jeszcze przed zaborami, a częściowo takie, których historia była bardziej związana z Prusami (Pomorze Zachodnie). Do dziś te odległe uwarunkowania historyczne są wygodną formą tłumaczenia zróżnicowań regionalnych w Polsce. Lepiej rozwinięte Ziemie Zachodnie i Wielkopolska, które były pod zaborem niemieckim porównywane są z terenami podlegającymi zaborcom Rosji (Kongresówka) i Austrii (Galicja) (por. Gorzelak 1989, 2003; Dziemianowicz 2008; Smętkowski, Płoszaj 2016).
- **„hipotezę metropolizacji przestrzeni”** – metropolie są w tej hipotezie traktowane jako główne motory rozwoju, które decydują o konkurencyjności międzynarodowej całego kraju. Stanowią one bardzo atrakcyjne miejsce dla kapitałów inwestycyjnych. Jednocześnie nagromadzenie w metropoliach wysoko rozwiniętych usług przekłada się na ich atrakcyjność osiedleńczą. Metropolie są silnymi uczestnikami sieci międzynarodowych, co pozwala sformułować tezę, że są one (relatywnie) mniej zależne od sytuacji w regionie, w którym się znajdują niż inne układy miejskie – niemetropolitalne. W metropoliach zachodzą procesy różnicowania wewnętrznego. Z jednej strony (w ramach urbanizacji) metropolie przyciągają nowych mieszkańców i firmy z zewnątrz metropolii, wykorzystując swój potencjał przyciągania (Gorzelak, Smętkowski 2005), z drugiej zaś (w ramach suburbanizacji) następuje migracja ludności i relokacja firm z miasta metropolitalnego do pobliskich gmin – najczęściej wiejskich – współtworzących metropolię (por. Dziemianowicz 2018).

Te dwie hipotezy dobrze odzwierciedlają rozkład dochodów własnych budżetów gmin *per capita*<sup>1</sup> (ryc. 1). Z jednej strony gminy o najniższych dochodach własnych są skoncentrowane głównie na terenie historycznej Kongresówki i Galicji, z drugiej zaś najbogatsze jednostki to przede wszystkim miasta i gminy tworzące obszary aglomeracyjne. Wśród czynników zewnętrznych oddziałujących na zróżnicowanie poziomu dochodów własnych gmin w Polsce nie bez znaczenia pozostają uwarunkowania prawne, a w szczególności regulacje dotyczące systemu finansowania<sup>2</sup>.

W tak zarysowanych dwóch wymiarach – historycznym i metropolitalnym – gminy, które charakteryzują się niską samożonością wydają się być „skazane” na ścieżkę rozwoju, na której znalazły się wiele lat wcześniej. Kluczowe zatem wydaje się pytanie o czynniki, które powodują, że trajektoria rozwoju gminy biednej pozostaje na tyle stabilna, że gminie tej trudno jest zmienić swoje relatywne położenie względem innych jednostek terytorialnych. Problem ten wydaje się być w centrum uwagi teorii zależności od ścieżki. Była ona wielokrotnie omawiana w literaturze (Arthur 1989; Domański 2003; Gwosdz 2004; Pylak 2015, 2017), dlatego poniżej odnosimy się do kluczowych jej elementów pozwalających pozycjonować analizowany problem kotwic biedy.

<sup>1</sup> Analizie poddane zostały dochody własne w ujęciu szerokim (*sensu largo*), czyli zawierające także udziały we wpływach z podatku dochodowego od osób fizycznych i podatku dochodowego od osób prawnych.

<sup>2</sup> Przede wszystkim mamy tu na myśli ustawy, które określają zakres przedmiotowy i podstawę opodatkowania najważniejszymi podatkami lokalnymi, w tym podatkiem od nieruchomości czy podatkiem rolnym oraz stawki maksymalne tych podatków. Generalnie rolnicy i grunty rolnicze są w Polsce w porównaniu z pozostałymi pracującymi i pozostałymi nieruchomościami opodatkowane mniej efektywnie, tj. rolnicy nie są objęci podatkiem dochodowym od osób fizycznych (PIT), zaś stawki maksymalne podatku rolnego są niższe od stawek podatku od nieruchomości (zob. np. Łukomska, Neneman 2021). W efekcie dochody własne gmin rolniczych są mniejsze niż gmin typowo miejskich czy przemysłowych.



Ryc. 1. Dochody własne na mieszkańca (zł) w gminach w Polsce w 2018 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Fig. 1. Own income per capita (PLN) in municipalities in Poland in 2018

Source: own study based on the BDL data

- W podejmowanej analizie nie pogłębiamy problemu przekształcania ścieżek, a koncentrujemy się na fakcie pozostawania na danej ścieżce, zakładając jednocześnie, że gmina jest zależna od tej właśnie ścieżki, która związana jest z trajektorią niskich dochodów własnych (Martin 2011). Warto podkreślić, że gminy, które znacząco zyskały na zamożności lub znacząco spadły w tym rankingu, są dla nas interesującym punktem odniesienia dla zakotwiczonych w biedzie. Nie podejmujemy jednak w artykule pogłębionej analizy ew. przyczyn zmiany poziomu dochodów, wychodzącej poza przyjęte do analizy zmienne.
- Zakres czasowy analizy obejmujący lata 1995–2018 jest dość długim okresem pozwalającym wnioskować o procesach rozwojowych, jednak stanowi on tylko wycinek historii w kontekście procesów długiego trwania. Przyjmując określoną datę za początek analizy, należy pamiętać, że każda obserwowana gmina była już na swojej ścieżce. Zbieżność klasyfikacji gmin w 1995 roku w gronie najbiedniejszych może oznaczać co najmniej trzy skrajne sytuacje: A) gminy są rzeczywiście na tej samej ścieżce, czyli są na niej zablokowane (David 1985); B) gminy znajdowały się w fazie wejścia na tę ścieżkę, którą zaczynamy obserwować w 1995 roku lub C) gminy właśnie z tej ścieżki są wytrącane lub przynajmniej rozpoczęły się procesy umożliwiające to wytrącenie.
- Jako czynniki zewnętrzne mogące wybić gminę z danej ścieżki przyjęto w analizowanym okresie 1995–2018 dwa kluczowe wydarzenia. Pierwszym z nich było przystąpienie Polski do Unii Europejskiej (2004 r.<sup>3</sup>), co wiązało się z napływem znaczących środków w ramach polityki spójności, drugim zaś był kryzys finansowy w 2008 roku.

<sup>3</sup> Rok 2004 to rok wejścia w życie przepisów Ustawy o dochodach jednostek samorządu terytorialnego (Dz.U. 2003 Nr 203 poz. 1966), które zmieniły sposób finansowania gmin. W efekcie znacząco zwiększył się przede wszystkim zakres udziałów gmin w centralnych podatkach dochodowych PIT i CIT, a tym samym nastąpiło silniejsze uzależnienie dochodów gmin od koniunktury gospodarczej. Nie była to jedyna tego typu zmiana w przepisach określających źródła finansowania gmin w badanym przez nas okresie, zakres udziału gmin w krajowych podatkach dochodowych wzrastał systematycznie od połowy lat 90.

- Czynniki, którymi próbuje się wyjaśnić zależność od ścieżki są bardzo różnorodne, a pogłębiony przegląd publikacji na ten temat (Pylak 2017) pozwala wskazać zarówno przykłady wskaźników opisujących samą zależność od ścieżki, ekspozycję na wstrząsy, jak i zdolność do reagowania na wstrząsy (adaptację), a w końcu możliwości wykreowania nowej ścieżki rozwoju (adaptacyjność).

Przyjęty w niniejszym artykule wskaźnik „dochody własne budżetów gmin na mieszkańca” jest traktowany jako płaszczyzna odniesienia, pozwalająca wyselekcjonować grupę gmin, o których można powiedzieć, że są to gminy mało zamożne. Jednak wspólne położenie „w biedzie” nie oznacza, że gminy te znajdują się na tej samej ścieżce rozwoju. Określenie ścieżki rozwoju wymaga pogłębionych analiz, jednak dochody własne (lub w przypadku regionów i państw wartość PKB per capita) traktowane są jako ważna determinanta poziomu rozwoju jednostki oraz efekt podążania określoną ścieżką (por. Pylak 2017).

## DANE I METODY BADAWCZE

Niniejszy artykuł koncentruje się na analizie sytuacji gmin w Polsce, zatem najmniejszych jednostek administracyjnych, posiadających własne władze lokalne oraz budżet gminny, zależny od możliwości mieszkańców i aktywności podmiotów gospodarczych na terenie danej jednostki, a także od redystrybuowanych środków publicznych.

W analizie zamożności wykorzystano dane na temat dochodów własnych budżetów gmin w latach 1995–2018<sup>4</sup>. Do grupy najbiedniejszych gmin w Polsce zaliczono 50 gmin o najniższej wartości dochodów własnych per capita. Dochody własne samorządów to jedna z podstawowych kategorii źródeł ich finansowania. Przymiotnik „własne” można wiązać z ich następującymi pożądanymi cechami: powinny one być przekazywane samorządom w całości i bezterminowo, powinny być powiązane z lokalną bazą ekonomiczną, a samorzady powinny mieć pewien zakres autonomii przy ustalaniu tych dochodów (Swianiewicz 2011). Kategoria dochodów własnych bywa różnie definiowana. Zgodnie z polskimi regulacjami prawnymi<sup>5</sup> do dochodów własnych gmin zaliczane są także udziały we wpływach z podatków centralnych PIT i CIT. Nie spełniają one wszystkich wspomnianych kryteriów konstytuujących dochody własne w ścisłym tego słowa znaczeniu<sup>6</sup>. W przeciwieństwie do transferów przekazywanych do budżetów gminnych (subwencji ogólnej i dotacji celowych) dochody własne (ich wielkość oraz udział w dochodach gminnych ogółem) stanowią o faktycznej samorządności i samodzielności finansowej gmin. W naszym przekonaniu wartość dochodów własnych *sensu largo* (łącznie z udziałami w podatkach centralnych) w przeliczeniu na mieszkańca może być z powodzeniem wykorzystana jako miara zamożności i bogactwa polskich gmin.

Wskaźnik dochody własne per capita był wielokrotnie wykorzystywany w literaturze przedmiotu do analizy zamożności i sytuacji finansowej gmin (Sobczyk 2009; Swianiewicz i Łukomska 2014; Satoła 2015), choć należy mieć na uwadze fakt, że ze względu na zmiany w ustawie o dochodach jednostek samorządu terytorialnego oraz fakt łączonych budżetów gminnych i powiatowych w miastach na prawach powiatów, można mieć pewne zastrzeżenia do porównań gmin będących miastami na prawach powiatu z pozostałymi jednostkami gminnymi. Jednak w przyjętej metodzie skoncentrowano się na grupie najmniej zamożnych gmin, wśród których nie ma miast na prawach powiatu. Ponad-

<sup>4</sup> Z uwagi na konieczność porównywalności danych dla całego okresu 1995–2018, dla lat 1995–1998 dane zostały uzupełnione o udział podatków stanowiących dochód budżetu państwa (podatek dochodowy od osób fizycznych i podatek dochodowy od osób prawnych), które od 1999 roku stanowią część dochodów własnych gmin.

<sup>5</sup> Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm., Ustawa o dochodach jednostek samorządu terytorialnego z 13 listopada 2003 r., Dz. U. Nr 203, poz. 1966 z późn. zm.

<sup>6</sup> Więcej o kontrowersjach wokół polskiej klasyfikacji dochodów własnych można przeczytać np. w Kotlińska 2009; Sekuła 2014; Łukomska i Swianiewicz 2015. Czasem udziały w podatkach centralnych zalicza się do dochodów własnych z zaznaczeniem, że są to wpływy w rozumieniu szerokim (*sensu largo*) (Ruśkowski i Salachna 2007), odróżniając je od wpływów w ujęciu wąskim, czyli *sensu stricto* (Sekuła 2007).

to kluczowy jest w tym przypadku ranking jednostek, porównywany pomiędzy 1995 a 2018 rokiem i tym samym dający możliwość obserwacji zmian, które zaszły w grupie najbiedniejszych gmin. Dochody własne zawierają w sobie również środki pochodzące np. ze sprzedaży majątku komunalnego. Taka (nawet) jednorazowa transakcja mogłaby stać się czynnikiem decydującym o zaklasyfikowaniu danej gminy do grupy jednostek, które dokonały spektakularnego zwiększenia swoich dochodów własnych lub do grupy gmin, które odnotowały wyraźny spadek w dochodach własnych (gdyby sprzedaż miała miejsce w roku 1995). Wykluczaliśmy takie sytuacje z badania poprzez szczegółową analizę struktury dochodów własnych badanych gmin w całym analizowanym okresie.

Punktem wyjścia do analiz było przeprowadzenie testu statystycznego mającego na celu ukazanie różnic w wybranych zmiennych pomiędzy poszczególnymi grupami gmin. Z uwagi na charakter danych (nierównoliczne grupy oraz brak rozkładu normalnego) zastosowano test nieparametryczny U Manna-Whitey'a, wskazujący na istotność statystyczną różnic między dwiema niezależnymi grupami. Test U Manna-Whitneya wykazuje różnice pomiędzy średnimi rangami wartości uporządkowanych w dwóch grupach (Norcliffe 1986). Celem zastosowania testu było wskazanie czynników (elementów potencjału wewnętrznego), które mają wpływ na przynależność gmin do poszczególnych grup związanych z poziomem zamożności.

Następnie, w celu szczegółowej identyfikacji czynników wpływających na poziom zamożności gmin i weryfikacji hipotezy 2. i 3., wykorzystano metodę regresji panelowej, stosowanej do analizy danych panelowych, czyli odnoszących się do szeregu czasowego. Wybór metody został poprzedzony testami (test Hausmana). Wyniki testów nie dawały jednoznacznych rezultatów. Ze względu na cel badania zdecydowano o wyborze do modelowania w pierwszym kroku metody regresji panelowej z efektami stałymi (FE), u której podstaw leży założenie, że występują pewne czynniki zewnętrzne, które oddziałują w podobny sposób na wszystkie analizowane gminy. W analizach regresji sprawdzono, czy poszczególne współczynniki parametrów regresji różnią się w sposób istotny statystycznie od 0, wykorzystując test z korektą estymacji błędów standardowych (*clustered-robust sandwich estimators*), związaną z pogrupowaniem obserwacji według gmin. Rozkłady zmiennych (zarówno zależnej jak i niezależnych) zostały poddane testowaniu w kontekście skośności. Zmienne, które nie cechowały się rozkładem normalnym zostały poddane transformacji przy wykorzystaniu funkcji logarytmicznej (logarytm naturalny). W analizie wykorzystane zostały czynniki wewnętrzne, jak i czynnik czasu (zewnętrzny). Ten ostatni wprowadzono do modelowania poprzez dodanie zmiennej kontrolnej (czas) do modeli regresji z efektami stałymi (stosując w efekcie modelowanie<sup>7</sup> określane jako *time and entity fixed effects regression model*).

Zbadane zostało oddziaływanie trzech czynników wewnętrznych, mierzonych wartościami wskaźników dla lat 1995–2018. Przyjęto, że kluczowe znaczenie dla poziomu zamożności gmin mierzonej ich dochodami własnymi per capita mają mieszkańcy gminy i lokalni przedsiębiorcy oraz ich dochody. Dlatego w analizie empirycznej jako zmienne wyjaśniające („wewnętrzne”) zdecydowano się uwzględnić tylko te najważniejsze aspekty, tj. potencjał demograficzny, rozwój drobnej przedsiębiorczości oraz miejsc pracy. W ramach poszczególnych zmiennych wykorzystano wskaźniki Głównego Urzędu Statystycznego: liczbę ludności, liczbę osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą na 1000 mieszkańców oraz liczbę pracujących na 1000 mieszkańców<sup>8</sup>. Do czynników zewnętrznych, które mogą mieć istotny wpływ na zamożność gmin zaliczono: wejście Polski do UE (2004) oraz kryzys z 2008 roku.

<sup>7</sup> Z innych badań wiadomo, że istotną rolę w zamożności gmin odgrywa udział ludności utrzymującej się z rolnictwa (im większy jest ten udział, tym niższe są dochody własne gminy per capita) (Banaszewska 2022). Jednak ze względu na słabość statystyki publicznej dotyczącej rolnictwa na szczeblu gminnym nie udało się uwzględnić tego czynnika w badaniu.

<sup>8</sup> Przy analizie tych zmiennych należy mieć świadomość słabości danych GUS prezentowanych z zakresu rynku pracy. Dane te nie uwzględniają: dla lat 1995–1998 zakładów fizycznych o liczbie pracujących do 5 osób; dla roku 1999 zakładów osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą o liczbie pracujących do 9 osób; od 2000 roku podmiotów gospodarczych o liczbie pracujących do 9 osób. Braki te zostały w pewnym stopniu zniwelowane przez uwzględnienie w analizie zakładów i osób fizycznych z lat 1995–2018 (ukazanie skali ew. zatrudnienia na tym poziomie).

## REZULTATY

Za najbardziej interesujące uznano skrajne przypadki niskiej zamożności, w związku z czym do pierwszego etapu badania wybrano subiektywnie 50 gmin, co stanowi ok. 2% całej populacji gmin w Polsce (w 1995 roku 2,02%, a w 2018 roku 2,01%).

Zestawienie rankingów dla wszystkich jednostek pokazuje, że grupa gmin, które w badanych latach należały do wąskiej grupy najbiedniejszych, uległa znaczącej zmianie pomiędzy 1995 a 2018 rokiem (tab. 1). Zaledwie dziewięć jednostek, które w 1995 roku miały najniższe dochody znalazło się w tej grupie 23 lata później. Jednocześnie tylko jedna gmina – Lipnica Wielka położona w województwie małopolskim – znalazła się na samym końcu rankingu (ostatnie miejsce) zarówno w 1995, jak i 2018 roku. Gminy należące do wąskiej grupy gmin najbiedniejszych w roku 1995 oraz 2018 zlokalizowane są głównie w województwie małopolskim i podkarpackim (ryc. 2).

**Tabela 1.** Podział gmin ze względu na przynależność do grupy 50 najbiedniejszych gmin w 1995 i 2018 roku  
**Table 1.** Division of municipalities due to belonging to the group of 50 poorest municipalities in 1995 and 2018

		2018	
		+	-
1995	+	<b>Grupa (I)</b> – 9 gmin, które „były i są najbiedniejsze”	<b>Grupa (II)</b> – 41 gmin, które przestały być najbiedniejsze (IIA) – 4 gminy, które dokonały największego skoku – o ponad 1000 miejsc <sup>9</sup> (IIB) – 4 gminy, które wyszły z grona najbiedniejszych, ale nie w sposób „spektakularny”
	-	<b>Grupa (III)</b> – 41 gmin, które nie były, ale stały się najbiedniejsze (IIIA) – 4 gminy, które najbardziej straciły na swojej pozycji z 1995 r. – o ponad 1000 miejsc (IIIB) – 4 gminy, które znalazły się w grupie najbiedniejszych, tracąc niewiele na swojej pozycji	<b>Grupa (IV)</b> – 2428 gmin, które ani w 1995, ani w 2018 nie były w gronie najbiedniejszych

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS  
Source: own study based on the BDL data

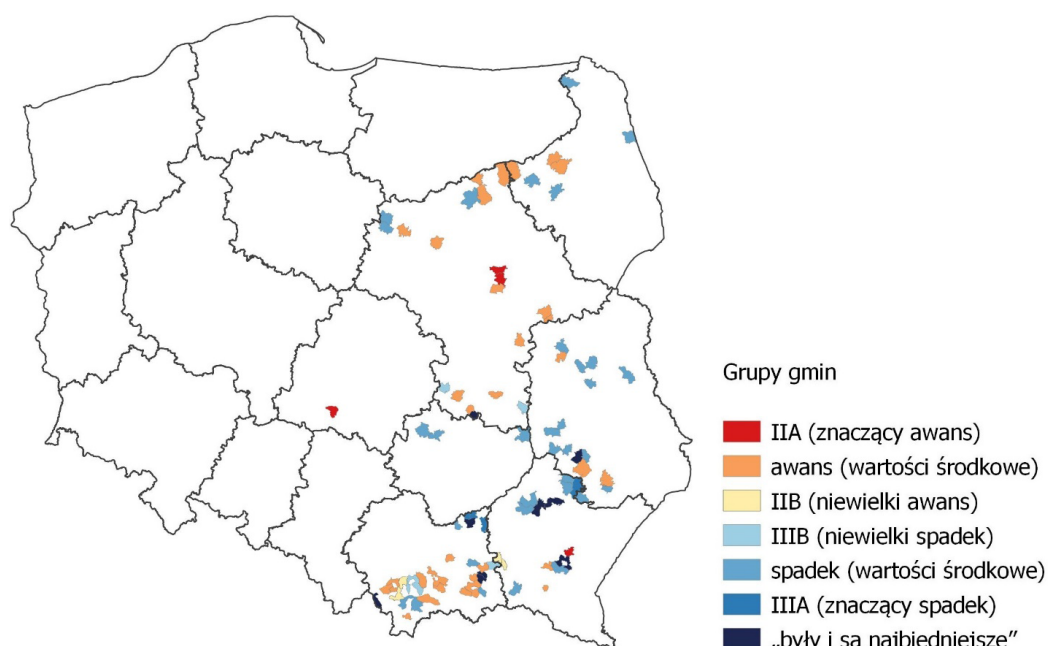
Gminy, które w 1995 roku zaklasyfikowane zostały jako najbiedniejsze zlokalizowane są głównie w południowej i wschodniej części Polski. Najsilniej reprezentowane województwa to: małopolskie (14 jednostek) oraz mazowieckie (15), a w mniejszym zakresie także podkarpackie, podlaskie, lubelskie oraz łódzkie. Gminy, które w 2018 roku znalazły się w grupie najbiedniejszych (nie będąc w niej w 1995 roku) również zlokalizowane są głównie na wschodzie i południu kraju, w największym stopniu w województwie lubelskim (12), małopolskim (10) i podkarpackim (7). Pozostałe, w mniejszym zakresie reprezentowane województwa to: mazowieckie, podlaskie i świętokrzyskie.

Biorąc zatem pod uwagę wszystkie wskazane powyżej dane, należy zweryfikować stwierdzenie, że grupa gmin najbiedniejszych jest trwała, jednak względnie trwały jest szeroki obszar kraju, w którym gminy dotykane są ubóstwem. Znaczna część gmin biednych zlokalizowana jest w południowej i wschodniej części Polski, jednak warto zwrócić uwagę na zmiany, które zachodzą pomiędzy poszczególnymi województwami (np. w województwie mazowieckim). Biorąc pod uwagę zmiany, które zaszły w dochodach gmin pomiędzy 1995 a 2018 rokiem, w dalszej części artykułu zostanie scharakteryzowanych pięć grup gmin:

- ✓ te, które cały czas są najbiedniejsze (grupa I);
- ✓ te, które „wyszły” z tej grupy, jednak wśród tych gmin zmiany poziomu dochodów własnych były skrajnie różne (IIA i IIB);
- ✓ te, które w tej grupie znalazły się w 2018 roku, w różnym zakresie zmieniając swoją pozycję w rankingu gmin z 1995 roku (IIIA i IIIB).

<sup>9</sup> W związku z brakiem danych dotyczących liczby pracujących (tajemnica statystyczna) dla gminy Łyse do analizy wzięto kolejną gminę, której skok w rankingu przekroczył 1000 miejsc. W związku z tym zachowana została metoda doboru gmin do grupy IIA.





**Ryc. 2.** Podział gmin ze względu na przynależność do grupy 50 najbiedniejszych gmin w 1995 i 2018 roku – rozkład przestrzenny

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

**Fig. 2.** Distribution of municipalities due to belonging to the group of 50 poorest municipalities in 1995 and 2018 – spatial distribution

Source: own study based on the BDL data

Z uwagi na charakter hipotezy drugiej i trzeciej szczególnie istotne znaczenie ma dla nas porównanie wyników uzyskanych przez gminy grupy I oraz gminy grupy IIA. Ukazanie pozostałych trzech grup ma charakter porównawczy i pomocniczy w weryfikacji.

Podstawowa charakterystyka statystyczna wskazuje na różnice w poziomie poszczególnych zmiennych w analizowanych grupach gmin (tab. 2). Biorąc pod uwagę średnie dochody własne, przedsiębiorczość mieszkańców oraz liczbę pracujących na 1000 mieszkańców najlepiej wypada grupa IIA obejmująca gminy, które wyszły z grupy najbiedniejszych i dokonały największego skoku w rankingu. Grupa gmin najbiedniejszych w 2018 roku najbardziej tracących na swojej pozycji względem rankingu z 1995 roku prezentuje się najslabiej w zakresie przedsiębiorczości, jednak, co warto zauważyć, uzyskała względnie dobre wyniki liczby pracujących na 1000 mieszkańców. Wszystkie grupy gmin prezentują podobny potencjał ludnościowy, ale najmniejsze jednostki znajdują się w grupie IIIA.

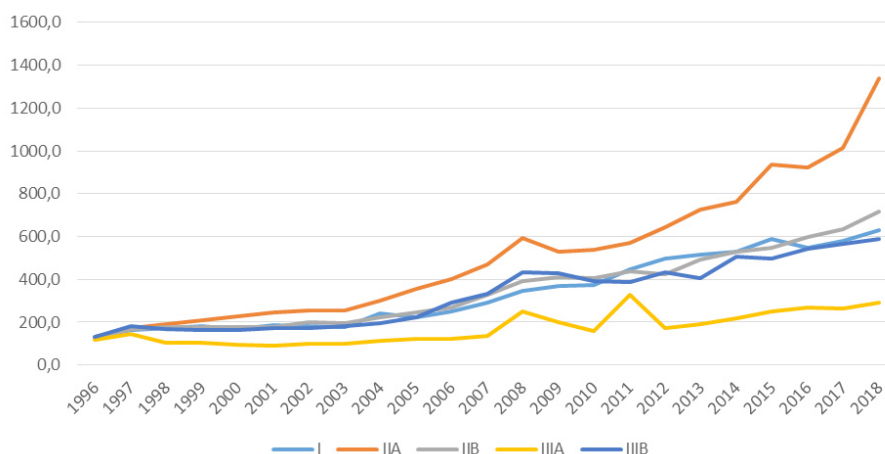
Biorąc pod uwagę trend zmian dynamiki w latach 1995–2018 względem roku bazowego, dochody własne na mieszkańca wzrosły w przypadku wszystkich gmin we wszystkich grupach (ryc. 3). Średnia dynamika wzrostu dochodów własnych per capita jest najwyższa w gminach, które wyszły z grupy najbiedniejszych, dokonując najwyższego skoku w rankingu (grupa IIA). Najniższa średnia dynamika wzrostu występuje w grupie gmin, które znalazły się w grupie najbiedniejszych i dokonały największego spadku w rankingu (IIIA). Dynamika zmian dochodów w poszczególnych grupach wykazuje cechy charakterystyczne w niektórych latach. Stały wzrost widoczny jest zwłaszcza w grupie IIA, a okresowe wzrosty i spadki – charakterystyczne zwłaszcza dla grupy IIB i IIIA wystąpiły po 2008 roku.

Trend dynamiki zmiany dochodów względem roku poprzedniego (ryc. 4) wyraźnie pokazuje lata, w których zmiany dochodów były szczególnie duże we wszystkich lub niektórych grupach. Szczególnie istotny był rok 1998, w którym nastąpił spadek dochodów w grupie IIIA i IIIB oraz okres po 2004 roku, kiedy różne grupy w różnych latach notowały wzrosty dochodów. Zauważalne są także okresowe spadki po 2008 roku.

**Tabela 2.** Statystyki opisowe w analizowanych grupach gmin dla lat 1995–2018  
**Table 2.** Descriptive statistics in the analyzed groups of municipalities for the years 1995–2018

	<b>GI</b>	<b>GIIA</b>	<b>GIIIB</b>	<b>GIIIA</b>	<b>GIIB</b>
gminy miejskie (liczba) <i>urban municipalities (number)</i>	0	0	0	0	0
gminy wiejskie <i>rural municipalities</i>	9	3	4	4	4
gminy miejsko-wiejskie <i>urban-rural municipalities</i>	0	1	0	0	0
<b>Dochody własne per capita (zł)</b> <i>own income per capita</i>					
średnia <i>average</i>	391,9	614,4	400,7	424,9	411,4
mediana <i>median</i>	323,4	498,0	326,9	356,7	337,3
maksimum <i>maximum</i>	1079,1	1818,4	851,0	1760,4	822,4
minimum <i>minimum</i>	92,4	120,4	116,3	172,3	127,4
odch. stand. <i>standard deviation</i>	219,6	406,4	211,9	228,0	212,7
<b>Liczba ludności</b> <i>population</i>					
średnia <i>average</i>	6714	8380	8837	5020	7950
mediana <i>median</i>	6517	5254	7572	4908	6376
maksimum <i>maximum</i>	10186	20026	16747	7439	17643
minimum <i>minimum</i>	3780	4032	5397	2682	2335
odch. stand. <i>standard deviation.</i>	1700	6060	8837	1855	5385
<b>Os. fiz. prow. działalność gospod. na 1000 mieszkańców</b> <i>sole proprietorships</i>					
średnia <i>average</i>	31,3	42,9	35,8	23,2	39,3
mediana <i>median</i>	31	45	36	23	37
maksimum <i>maximum</i>	60,8	65,1	65,1	37,5	67,9
minimum <i>minimum</i>	9,0	9,6	12,3	7,0	12,6
odch. stand. <i>standard deviation</i>	10,3	13,4	11,9	6,2	12,0
<b>Pracujący na 1000 mieszkańców</b> <i>workers per 1000 inhabitants</i>					
średnia <i>average</i>	47,4	68,6	46,7	56,4	42,3
mediana <i>median</i>	45	66,7	47,4	53,2	39,7
maksimum <i>maximum</i>	107,3	156,7	63,6	98,0	129,0
minimum <i>minimum</i>	30,4	40,8	25,5	36,5	21,8
odch. stand. <i>standard deviation</i>	11,2	18,8	10,2	12,1	14,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS  
 Source: own study based on the BDL data

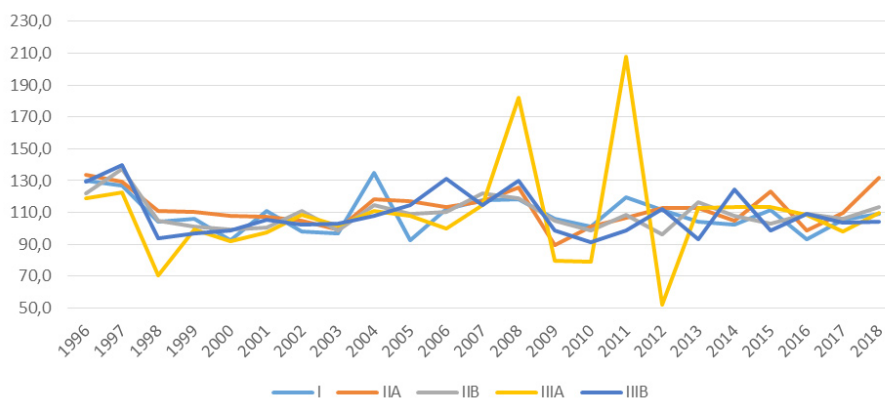


**Ryc. 3.** Dochody własne per capita w cenach bieżących – dynamika (1995=100)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

**Fig. 3.** Own income per capita in current prices – dynamics (1995=100)

Source: own study based on the BDL data



**Ryc. 4.** Dochody własne per capita w cenach bieżących – dynamika (rok poprzedni = 100)

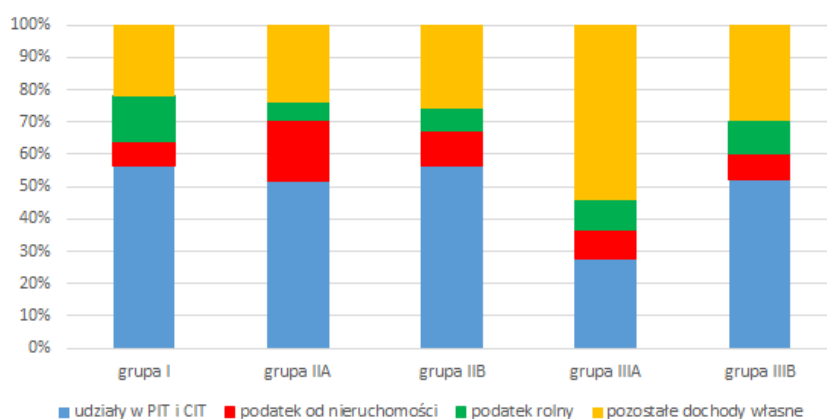
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

**Fig. 4.** Own income per capita in current prices – dynamics (previous year = 100)

Source: own study based on the BDL data

Przed prezentacją wyników testu oraz regresji warto jeszcze lepiej zapoznać się ze specyfiką zmiennej zależnej w poszczególnych grupach gmin poddanych analizie. Posłuży temu porównanie struktury dochodów własnych (ryc. 5). Gminy z grupy I, które pozostały „najbiedniejsze” charakteryzował w 1995 roku najniższy spośród wszystkich grup udział wpływów z podatku od nieruchomości, a jednocześnie najwyższy w porównaniu z innymi grupami udział dochodów z podatku rolnego. „Wyjściowa” struktura dochodów własnych w ujęciu wspomnianych dwóch podatków lokalnych jest diametralnie inna w grupie II, czyli gmin, którym udało się „wyrwać z biedy”. Już w tamtym czasie były to gminy opierające swe autonomiczne dochody własne raczej na podatku od nieruchomości niż rolnym. Uwagę zwraca także specyficzna struktura dochodów własnych grupy IIIA (gmin, które najbardziej straciły na swojej pozycji z 1995 r.) o bardzo słabej bazie podatkowej płatników podatku PIT i CIT, a jednocześnie wyjątkowo dużym udziale „pozostałych dochodów własnych”. Ta ostatnia kategoria kryje w sobie wpływy z pozostałych (poza podatkiem od nieruchomości i podatkiem rolnym) podatków lokalnych, a także wpływy z opłat lokalnych i opłat za usługi lokalne (w zależności od formy organizacyjno-prawnej świadczenia tych usług zdarza się, że w budżetach gmin odnajdujemy dochody z komunikacji miejskiej czy mieszkań komunalnych<sup>10</sup>) oraz dochody z majątku gmin.

<sup>10</sup> Wymienione usługi lokalne dość rzadko są świadczone na terenie gmin wiejskich.



Ryc. 5. Struktura dochodów własnych wg analizowanych grup gmin (1995)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Fig. 5. Own income structure according to the analyzed groups of municipalities (1995)

Source: own study based on the BDL data

Test statystyczny Manna-Whitney'a przeprowadzono w ramach porównania grupy I z pozostałymi wyróżnionymi kategoriami gmin (tab. 3). Wyniki testu wskazują na istotne statystycznie różnice pomiędzy dochodami własnymi w grupie gmin najbiedniejszych a dochodami w grupie tych gmin, które dokonały największego skoku w rankingu (grupa IIA). Oznacza to, że w tym przypadku należy przyjąć hipotezę alternatywną mówiącą o tym, że te dwie próby nie pochodzą z tej samej populacji, co daje podstawę do dalszego wnioskowania na temat różnic pomiędzy tymi dwiema grupami. Jednocześnie pomiędzy tymi grupami wystąpiła istotna statystycznie różnica w poziomie rang liczby pracujących na 1000 mieszkańców. Takie rezultaty pozwalają z kolei na wnioskowanie o wpływie niskiego poziomu zatrudnienia na zatrzymanie gmin w grupie najbiedniejszych.

Tabela 3. Test U Manna-Whitney'a dla średnich wartości zmiennych wyliczonych dla lat 1995–2018 – różnice między grupą I a pozostałymi grupami

Table 3. Mann-Whitney U test for mean values of variables calculated for the years 1995–2018 – differences between group I and other groups

Zmienna Variable	GI		GIIA	GIIIB	GIIIA	GIIIB
	średnia ranga (w relacji z innymi grupami) average rank (in relation to other groups)		średnia ranga (i istotność statystyczna testu w relacji z grupą I) average rank (and statistical significance of the test in relation to group I)			
dochody własne per capita own income per capita	IIA	5,00	<b>11,50</b> (0,003)	8,25 (0,503)	8,75 (0,330)	8,50 (0,414)
	IIB	6,44				
	IIIA	6,22				
	IIIB	6,33				
ludność population	IIA	7,44	6,00 (0,604)	8,00 (0,604)	4,75 (0,199)	6,75 (0,940)
	IIB	6,56				
	IIIA	8,00				
	IIIB	7,11				
os. fizyczne prow. działalność na 1000 mieszkańców sole proprietorships	IIA	5,67	10,00 (0,076)	8,00 (0,604)	<b>3,00</b> (0,011)	9,50 (0,148)
	IIB	6,56				
	IIIA	8,87				
	IIIB	5,89				
pracujący na 1000 mieszkańców workers per 1000 inhabitants	IIA	5,33	<b>10,75</b> (0,020)	7,00 (1,000)	10,00 (0,076)	5,00 (0,260)
	IIB	7,00				
	IIIA	5,67				
	IIIB	7,89				

Objaśnienia: pogrubiona czcionka w tabeli oznacza wyniki istotne statystycznie

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS oraz wyników testu Manna-Whitney'a wyliczonego w programie SPSS

Source: own study based on BDL data and the results of the Mann-Whitney test calculated in the SPSS program

Analizę regresji panelowej rozpoczęto od modelu z efektami stałymi (FE), co sprowadza się do założenia, że istnieją czynniki zewnętrzne, które oddziałują w podobny sposób na wszystkie grupy gmin. W grupie I, czyli w gminach, które pozostały w grupie najbiedniejszych, pozytywnie na dochody własne w latach 1995–2018 oddziaływała tylko liczba osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą. Oznacza to, że rosnąca przedsiębiorczość mieszkańców oddziaływała stymulująco na zamożność gmin, jednak nie na tyle, aby spowodować jej znaczący wzrost (tab. 4).

**Tabela 4.** Wyniki regresji panelowej w gminach grupy I  
**Table 4.** Panel regression results in the municipalities of group I

Zmienna <i>Variable</i>	R <sup>2</sup>	Współczynnik regresji <i>regression coefficient</i>	Błąd standardowy <i>standard error</i>	Statystyka t <i>statistics t</i>	Istotność statystyczna <i>statistical significance</i>
liczba ludności <i>population</i>	0,70	2,16	1,57	1,38	0,204
<b>osoby fiz. prowadzące działalność gosp. na 1000 osób <i>sole proprietorships</i></b>		<b>0,01</b>	<b>0,0011</b>	<b>0,23</b>	<b>0,000</b>
pracujący na 1000 osób <i>workers per 1000 inhabitants</i>		0,23	0,197	1,16	0,278
stała (wyraz wolny) <i>constant</i>		-3,58	3,55	-1,01	0,342

Objaśnienia: pogrubiona cześć w tabeli oznacza wyniki istotne statystycznie  
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS oraz wyników regresji panelowej uzyskanych w programie STATA (zbiór obejmuje 9 gmin i pokrywa 24 lata, N=216)  
Source: own study based on BDL data and panel regression results obtained in the STATA program (the set covers 9 communes and covers 24 years, N = 216)

W grupie gmin, które dokonały najbardziej spektakularnej pozytywnej zmiany dochodów własnych (IIA), pozytywnie na poziom zamożności w badanym okresie oddziaływała tylko liczba osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą<sup>11</sup>, co ponownie potwierdza tezę o dodatnim wpływie przedsiębiorczości na poziom dochodów własnych (tab. 5). Siła tego wpływu jest jednak jeszcze mniejsza niż w przypadku grupy I, co nie pozwala na stwierdzenie, iż to właśnie ten czynnik spowodował tak istotny progres tej grupy gmin. Jednocześnie w tej grupie nie uwidoczniło się istotne statystycznie pozytywne oddziaływanie liczby pracujących.

Rezultaty regresji panelowej uzyskane dla gmin, które mimo że wyszły z grupy najbiedniejszych, to niewiele zyskały na pozycji w ogólnym rankingu (IIB) ukazują, że wzrost liczby osób fizycznych i liczby pracujących przekładał się na wzrost poziomu dochodów własnych (tab. 6). W tej grupie istotny jest także negatywny wpływ liczby ludności.

W grupie IIIA, czyli gmin, które w 2018 roku znalazły się w grupie najbiedniejszych, znacząco tracąc na swojej pozycji, wzrost liczby ludności negatywnie oddziaływał na poziom dochodów własnych w tych gminach, jednocześnie zauważalny był niewielki pozytywny wpływ liczby osób prowadzących własną działalność gospodarczą (tab. 7).

W grupie gmin, które w 2018 roku znalazły się w grupie najbiedniejszych, niewiele tracąc na swojej pozycji (IIIB), na dochody własne w badanym okresie negatywnie działała tylko liczba ludności, zaś w niewielkim, ale pozytywnym stopniu liczba osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą (tab. 8).

<sup>11</sup> W drugim wariancie analizy – uwzględniającym estymowane, stale wzrostowe wartości liczby pracujących dla gminy Łyse – istotny statystycznie i pozytywny wpływ na dochody własne gmin miała także liczba pracujących na 1000 mieszkańców danej gminy.

**Tabela 5.** Wyniki regresji panelowej w gminach grupy IIA  
**Table 5.** Panel regression results in municipalities of group IIA

Zmienna Variable	R <sup>2</sup>	Współczynnik regresji regression coefficient	Błąd standardowy standard error	Statystyka t statistics t	Istotność statystyczna statistical significance
liczba ludności population	0,86	-1,27	1,03	-1,22	0,309
<b>osoby fiz. prowadzące działalność gosp. na 1000 osób sole proprietorships</b>		<b>0,006</b>	<b>0,001</b>	<b>5,63</b>	<b>0,011</b>
pracujący na 1000 osób workers per 1000 inhabitants		0,19	0,097	1,91	0,151
stała (wyraz wolny) constant		3,36	2,52	2,52	0,086

Objaśnienia: pogrubiona czcionka w tabeli oznacza wyniki istotne statystycznie  
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS oraz wyników regresji panelowej uzyskanych w programie STATA (zbiór obejmuje 4 gminy i pokrywa 24 lata, N=96)  
 Source: own study based on BDL data and panel regression results obtained in the STATA program (the set covers 4 communes and covers 24 years, N = 96)

**Tabela 6.** Wyniki regresji panelowej w gminach grupy IIB  
**Table 6.** Panel regression results in municipalities of group IIB

Zmienna Variable	R <sup>2</sup>	Współczynnik regresji regression coefficient	Błąd standardowy standard error	Statystyka t statistics t	Istotność statystyczna statistical significance
liczba ludności population	0,85	-5,4	2,19	-2,47	<b>0,09</b>
<b>osoby fiz. prowadzące działalność gosp. na 1000 osób sole proprietorships</b>		<b>0,013</b>	<b>0,0012</b>	<b>10,24</b>	<b>0,002</b>
pracujący na 1000 osób workers per 1000 inhabitants		<b>0,13</b>	<b>0,04</b>	<b>3,30</b>	<b>0,046</b>
stała (wyraz wolny) constant		13,44	4,94	2,72	0,072

Objaśnienia: pogrubiona czcionka w tabeli oznacza wyniki istotne statystycznie  
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS oraz wyników regresji panelowej uzyskanych w programie STATA (zbiór obejmuje 4 gminy i pokrywa 24 lata, N=96)  
 Source: own study based on BDL data and panel regression results obtained in the STATA program (the set covers 4 communes and covers 24 years, N = 96)

**Tabela 7.** Wyniki regresji panelowej w gminach grupy IIIA  
**Table 7.** Panel regression results in municipalities of group IIIA

Zmienna Variable	R <sup>2</sup>	Współczynnik regresji regression coefficient	Błąd standardowy standard error	Statystyka t statistics t	Istotność statystyczna statistical significance
liczba ludności population	0,54	-14,67	5,43	-2,70	<b>0,074</b>
<b>osoby fiz. prowadzące działalność gosp. na 1000 osób sole proprietorships</b>		<b>0,0065</b>	<b>0,002</b>	<b>2,65</b>	<b>0,077</b>
pracujący na 1000 osób workers per 1000 inhabitants		0,148	0,0938	1,58	0,213
stała (wyraz wolny) constant		33,90	12,077	2,81	0,067

Objaśnienia: pogrubiona czcionka w tabeli oznacza wyniki istotne statystycznie.  
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS oraz wyników regresji panelowej uzyskanych w programie STATA (zbiór obejmuje 4 gminy i pokrywa 24 lata, N=96)  
 Source: own study based on BDL data and panel regression results obtained in the STATA program (the set covers 4 communes and covers 24 years, N = 96)

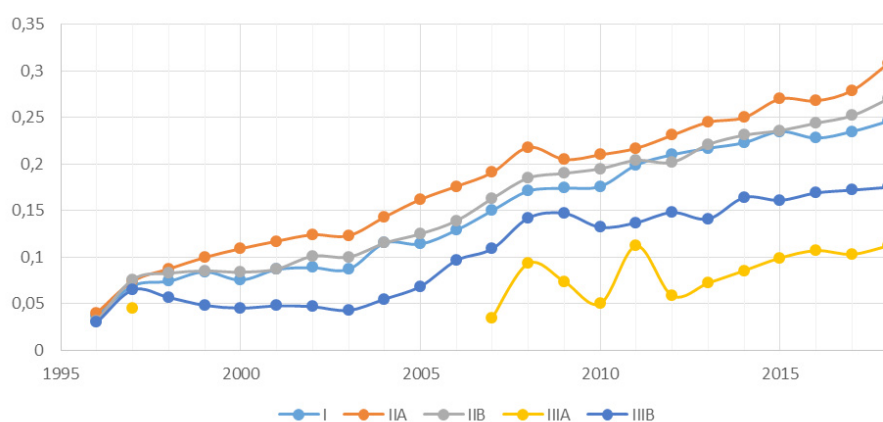
**Tabela 8.** Wyniki regresji panelowej w gminach grupy IIIB  
**Table 8.** Panel regression results in municipalities of group IIIB

Zmienna <i>Variable</i>	R <sup>2</sup>	Współczynnik regresji <i>regression coefficient</i>	Błąd standardowy <i>standard error</i>	Statystyka t <i>statistics t</i>	Istotność statystyczna <i>statistical significance</i>
liczba ludności <i>population</i>	<b>0,62</b>	<b>-7,6</b>	<b>2,38</b>	<b>-3,18</b>	<b>0,050</b>
osoby fiz. prowadzące działalność gosp. na 1000 osób <i>sole proprietorships</i>		<b>0,007</b>	<b>0,002</b>	<b>3,09</b>	<b>0,054</b>
pracujący na 1000 osób <i>workers per 1000 inhabitants</i>		0,019	0,025	0,74	0,511
stała (wyraz wolny) <i>constant</i>		18,34	5,42	33,38	0,043

Objaśnienia: pogrubiona czcionka w tabeli oznacza wyniki istotne statystycznie  
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS oraz wyników regresji panelowej uzyskanych w programie STATA (zbiór obejmuje 4 gminy i pokrywa 24 lata, N=96)

Source: own study based on BDL data and panel regression results obtained in the STATA program (the set covers 4 communes and covers 24 years, N = 96)

W złożonym modelu regresji uwzględniającym także czynniki zewnętrzne (w okresie 1998–2018, w tym w szczególnie interesujących z punktu widzenia badania latach 2004 oraz 2008), istotne dla zmian poziomu dochodów własnych w gminach okazały się być prawie wszystkie lata analizy. Poza grupą IIIA we wszystkich grupach wpływ w wszystkich lat był istotny statystycznie i pozytywny. W grupie IIIA istotny statystycznie wpływ wystąpił w 1997 roku, a w dłuższym okresie dopiero w latach 2008–2018 (ryc. 6).



**Ryc. 6.** Współczynniki regresji panelowej (istotne statystycznie) dla poszczególnych grup w latach 1995–2018  
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS oraz wyników regresji panelowej uzyskanych w programie STATA

**Fig. 6.** Panel regression coefficients (statistically significant) for individual groups in 1995–2018

Source: own study based on the BDL data and panel regression results obtained in the STATA program

Biorąc pod uwagę wartości współczynnika regresji panelowej dla poszczególnych grup, zauważalne są następujące aspekty:

- ✓ w grupie IIIA wpływ poszczególnych lat był zdecydowanie mniej silny niż w pozostałych grupach, a jednocześnie zauważalne są wyraźne spadki po 2008 roku;
- ✓ we wszystkich grupach wyraźne wzrosty współczynników nastąpiły po 2004 roku;
- ✓ w I grupie gmin, czyli tych, które utrzymują się wśród najbiedniejszych, wpływ czynników zewnętrznych jest relatywnie stały, jednak z największym spośród wszystkich gmin wzrostem w 2004 roku;

- ✓ w grupie IIA wpływ poszczególnych lat jest najsilniejszy, a jednocześnie gminy te odnotowały jeden z wyższych spadków współczynnika między 2008 a 2009 rokiem;
- ✓ w grupie I wpływ roku 2008 jest właściwie niezauważalny.

Przy uwzględnieniu czynników zewnętrznych na znaczeniu tracą poszczególne czynniki wewnętrzne. W modelu złożonym istotne statystycznie było tylko negatywne oddziaływanie liczby ludności w grupie IIA oraz pozytywny wpływ liczby osób fizycznych prowadzących działalność w grupie IIIB.

**Tabela 9.** Wyniki regresji panelowej – wartości współczynników regresji dla czynników wewnętrznych z uwzględnieniem zmiennej „rok”

**Table 9.** Panel regression results – values of regression coefficients for internal factors including the variable “year”

Zmienna	I	IIA	IIB	IIIA	IIIB
liczba ludności <i>population</i>	-0,0781	<b>-0,366</b>	0,0583	-0,675	-0,311
osoby fiz. prowadzące działalność gosp. na 1000 osób <i>sole proprietorships</i>	-0,000613	-0,000117	-0,00104	0,000238	<b>0,00126</b>
pracujący na 1000 osób <i>workers per 1000 inhabitants</i>	0,00897	0,00626	0,00868	0,0399	-0,00263

Objaśnienia: pogrubiona czcionka w tabeli oznacza wyniki istotne statystycznie

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS oraz wyników regresji panelowej uzyskanych w programie STATA

Source: own study based on the BDL data and panel regression results obtained in the STATA program

## DYSKUSJA

Przeprowadzone analizy pozwalają zweryfikować sformułowane na wstępie artykułu hipotezy:

### H1. Grupa najbiedniejszych gmin w Polsce jest trwała.

Pomiędzy 1995 a 2018 rokiem grupa gmin, które można zaliczyć do kategorii najbiedniejszych uległa znaczącej zmianie. Gmina Lipnica Wielka zajmowała ostatnie miejsce w rankingu zarówno w 1995, jak i w 2018 roku, jednak poza nią zaledwie osiem jednostek znalazło się w szerokiej (50) grupie najbiedniejszych gmin w obu tych latach. Za trwałą można uznać jednak ogólny obszar lokalizacji gmin najbiedniejszych. Województwa małopolskie i podkarpackie to regiony, w których zlokalizowane są głównie gminy trwale najbiedniejsze. Województwo małopolskie to także region, w którym znajduje się znacząca część gmin najbiedniejszych z 1995 i 2018 roku.

### H2. Czynniki, które blokują (kotwiczą) gminę w grupie najuboższych wynikają ze słabości jej potencjału wewnętrznego.

Spośród analizowanych czynników wewnętrznych, wyniki testu statystycznego Manna Whitneya wskazały na znaczenie wyłącznie poziomu zatrudnienia w kontekście „kotwiczenia” gmin w grupie najuboższych. Uzyskany rezultat różnic pomiędzy grupami nie znajduje jednak potwierdzenia w wynikach regresji panelowej.

#### H2A. Potencjał ludnościowy gmin zakotwiczonych w biedzie jest czynnikiem, który determinuje poziom ich zamożności.

Potencjał ludnościowy pozostaje bez wpływu na poziom dochodów w grupie I i grupie IIA. Jego negatywny wpływ zaznaczył się w pozostałych trzech grupach. Przyjęta w analizie zmienna wyjaśniająca, jaką jest liczba ludności nie jest zatem czynnikiem, który istotnie statystycznie pozwala uzasadnić sytuację gmin najmniej zamożnych. O takiej istotnej statystycznie zależności, i to silnie negatywnej, można mówić w największym stopniu w przypadku gmin powoli tracących swoją pozycję. Można założyć, że wraz ze spadkiem liczby ludności gminy te odnotowywały wzrost dochodów własnych, w tym z innych źródeł, które – w porównaniu z innymi grupami gmin – nie potrafiły zrekomensować utraty potencjalnych dochodów od tych mieszkańców, którzy opuścili gminę.



**H2B. Poziom przedsiębiorczości gmin zakotwiczonych w biedzie jest czynnikiem, który determinuje poziom ich zamożności.**

Przedsiębiorczość gmin (mierzona liczbą osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą) jest czynnikiem, który ma pozytywny wpływ na dochody we wszystkich grupach. Zatem prawdą jest, że przedsiębiorczość determinuje poziom zamożności, jednak jest to zjawisko powszechne, a więc nie decyduje (statystycznie) o istotnych zmianach w rankingach. Na bazie przeprowadzonej analizy i uzyskanych wyników można stwierdzić, że drobna przedsiębiorczość jest ważna, jednak otwarte pozostaje pytanie, dlaczego jedni na tym zyskują więcej, a drudzy zdecydowanie mniej.

**H2C. Poziom zatrudnienia w gminach zakotwiczonych w biedzie jest czynnikiem, który determinuje poziom ich zamożności.**

Ostatni analizowany czynnik (liczba pracujących na 1000 mieszkańców), który choć wykazał pewne różnice pomiędzy grupą I a grupą IIA, to okazał się jednocześnie mieć ograniczony wpływ na wyjaśnienie niskiego poziomu zamożności badanych gmin. Dostępność danych pochodzących ze statystyki publicznej uniemożliwia weryfikację zatrudnienia w podmiotach mniejszych niż 9 pracujących, co nie daje pełnego obrazu zatrudnienia w gminach i może oddziaływać na uzyskane wyniki regresji. Pamiętając zatem, że dane dotyczą podmiotów zatrudniających powyżej 9 osób i zarejestrowanych w danej gminie, można powiedzieć, że sytuacja w tego typu przedsiębiorstwach nie jest istotną statystycznie „kotwicą” biedy w tych gminach, a pozytywny wpływ na zmiany zamożności ma istotne statystycznie znaczenie tylko w tych jednostkach, które odnotowały wyjście z grona najbiedniejszych, poprawiając swoją pozycję nieznacznie w stosunku do okresu początkowego. Słabość oddziaływania czynnika „praca” może także wynikać z faktu, iż dochody własne gmin są zasilane odpowiednią częścią podatków CIT płaconych przez przedsiębiorstwa z danej gminy, ale pod warunkiem, że firmy te są w tej gminie zarejestrowane. W przeciwnym razie korzyści gminy z faktu zatrudniania na jej terenie pracowników przejawiają się w podatku od nieruchomości oraz w podatkach PIT pracowników (o ile są oni płatnikami w tej gminie, co najczęściej wiąże się z adresem zamieszkania).

**H3. Istotne wydarzenia widocznie zmieniły trajektorię rozwoju gmin najbiedniejszych.**

Poziom dochodów własnych gmin najbiedniejszych istotnie zmieniał się w okresie takich wydarzeń, jak wejście do Unii Europejskiej (2004–2005) oraz kryzys gospodarczy (2008–2009). Spośród wszystkich grup reakcja gmin najbiedniejszych była najbardziej zauważalna w 2004 roku, kiedy wzrost dochodów widoczny był zarówno na poziomie danych, jak i w wynikach regresji panelowej. Należy przy tym pamiętać, że był to czas zmian regulacji prawnych dotyczących systemu finansowania gmin. Prawdopodobnie wspomniane czynniki zewnętrzne w jakimś stopniu „nałożyły się na siebie”. Reakcja na kryzys gospodarczy nie była natomiast tak silna, jak w pozostałych grupach. Mając na uwadze fakt, że w analizie skoncentrowano się na gminach najbiedniejszych, istotne jest, że po dodaniu do analizy czynników zewnętrznych, te niezbyt silne, ale pozytywne związki między dochodami własnymi a drobną przedsiębiorczością i liczbą pracujących są niwelowane, a jedynie pozytywny i wciąż słaby jest wpływ osób prowadzących działalność gospodarczą w grupie gmin, które nieznacznie traciły swoją pozycję i w 2018 roku znalazły się w gronie najbiedniejszych. Jednocześnie mamy do czynienia z największymi negatywnymi zmianami współczynników regresji panelowej w gminach dokonujących największych spadków w zamożności i to w okresie kryzysu finansowego. Daje to podstawy do potwierdzenia tezy, że zmiana ścieżki rozwoju może nastąpić w wyniku podatności danej jednostki na czynniki zewnętrzne (np. obecność przedsiębiorców powiązanych łańcuchami wartości z innymi krajami). W pozostałych grupach gmin kryzys finansowy nie miał wyraźnego wpływu, a generalnie od 2004 roku wartości współczynników regresji są skokowo nieco wyższe niż w poprzednich latach. Może to oznaczać, że pierwsze fala znaczących środków przedakcesyjnych mogła dotrzeć również do tych gmin.

Przeprowadzone analizy pozwalają sformułować ponadto kilka wniosków wnoszących wkład do dyskusji o zróżnicowaniach terytorialnych oraz ścieżkach rozwojowych gmin. W pierwszej kolejności zwraca uwagę fakt, że wszystkie analizowane gminy, nawet te, które znacząco pogorszyły swoją

pozycję na skali zamożności, odnotowały bezwzględny wzrost tej zamożności liczonej dochodami własnymi na mieszkańca. Oznacza to, że „bieda”, jak i „zamożność” są relatywne (pominięto w tym miejscu dyskusję na temat biedy absolutnej, ze względu na fakt, iż podmiotem badania są jednostki terytorialne tylko w jednym kraju – zob. szerzej Lister 2007).

Drugi wniosek dotyczy charakteru zjawisk, które traktowane były w analizie jako zmienne wyjaśniające. Zarówno osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą, jak i podmioty zatrudniające więcej niż 9 osób oddziałują pozytywnie na daną jednostkę terytorialną (Płoszaj 2016), choć należy przypomnieć, że obecność dużych firm państwowych (szczególnie w pierwszym okresie transformacji) mogła mieć też negatywny wpływ na dochody własne gmin (por. Jałowiecki 2008; Hryniewicz 2016). W kontekście ścieżek rozwoju, a szczególnie zmiany ścieżki, ważne są procesy innowacji, które w obliczu słabości statystyki publicznej są w tym przypadku trudne do uchwycenia, zwłaszcza w perspektywie np. dwudziestu lat (Dziemianowicz, Laskowska i Peszat 2017). Wzrost znaczenia innowacji w procesach rozwojowych, usankcjonowany polityką wspierania inteligentnych specjalizacji (Foray 2015), zwiększy presję na dostarczanie rzetelnych informacji o lokalnym potencjalnie innowacyjnym, jednak najbardziej istotne mogą okazać się pogłębione badania w konkretnych gminach i układach ponadlokalnych, odzwierciedlające rzeczywisty wpływ firm na środowisko lokalne (Herbst, Piotrowska 2008; Jarczewski 2012; Dziemianowicz 2017). Należy podkreślić, że w przypadku gmin najbiedniejszych należy raczej oczekiwać innowacyjności od wybitnych jednostek (liderów) i kształtować innowacyjne postawy w społeczności lokalnej (por. Miszczuk 2008).

Trzeci wniosek związany jest z impulsami zewnętrznymi. Przyjęte w artykule dwa bardzo istotne wydarzenia, jakim były akcesja Polski do Unii Europejskiej oraz kryzys gospodarczy nie wypełniają palety istotnych impulsów zewnętrznych, które mogłyby zmieniać trajektorię rozwoju gmin. Rolę takich impulsów mogą pełnić np. udokumentowane przypadki adaptacji do zmian w gminach objętych strefami ekonomicznymi (Ambroziak i Dziemianowicz 2021). W skali lokalnej takimi czynnikami zmiany mogą okazać się nawet pojedyncze przedsiębiorstwa (Jarczewski i Huculak, 2011). Dlatego też ważnym elementem przyszłych badań ścieżek rozwoju będą również migracje podmiotów gospodarczych (Cybulska i Dziemianowicz 2020).

Na zakończenie warto zwrócić uwagę na miejsce gmin należących permanentnie do grona najbiedniejszych w kraju w polityce rozwoju czterech województw. Cała dziewiątka zaliczana jest do obszarów strategicznej interwencji wyróżniających gminy zagrożone trwałą marginalizacją. Siedem z analizowanych gmin wskazywanych jest już na poziomie dokumentów krajowych (Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju i Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego). Dwie gminy z województwa małopolskiego zaliczone zostały do takich obszarów na poziomie regionalnym. Oznacza to, że można oczekiwać stosowania określonych instrumentów rozwoju w tych gminach, jednak kluczowe wydaje się pytanie o dopasowanie tych instrumentów do lokalnego potencjału oraz możliwości zasobów wewnętrznych, by te instrumenty trwale wykorzystać. Uwagę zwraca fakt, że pomimo „zakotwiczenia w biedzie” analizowana grupa dziewięciu gmin plasuje się w różnych typach ze względu na dostępność i uczestniczenie w procesach rozwoju (por. Bański 2014). Uwagę zwraca też fakt, że w większości są to gminy rolnicze, które ze względu na regulacje prawne dotyczące systemu finansowania (rolnicy poza podatkiem PIT, grunty objęte nieefektywnym podatkiem rolnym) mają ograniczone możliwości rozwoju swojej bazy dochodowej.

### Uwagi

Artykuł powstał w ramach realizacji grantu „Dualizm rozwoju gmin w Polsce w kontekście polityki i aspiracji społeczności lokalnych oraz czynników zewnętrznych – na tle wybranych jednostek Unii Europejskiej” (DEC-2018/31/B/HS4/00260), finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki.

## Literatura

- Ambroziak A.A., Dziemianowicz W., 2021, The impact of Special Economic Zones on local labour markets in Poland, *Miscellanea Geographica – Region al Studies on Development*, 25, 2, s. 1–6. DOI: 10.2478/mgrsd-2020-0032.
- Atkinson A.B., 2017, *Nierówności. Co da się zrobić?*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- Banaszewska M., 2022, *Dochody własne w systemie finansowania gmin. Determinanty i implikacje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań.
- Bański J., 2014, Współczesne typologie obszarów wiejskich w Polsce – przegląd podejść metodologicznych, *Przegląd Geograficzny*, 86, 4, s. 441–470.
- Bendix R., 1984, Nowe spojrzenie na tradycję i nowoczesność, [w]: J. Kurczewska i J. Szacki (red.), *Tradycja i nowoczesność*, Czytelnik, Warszawa.
- Ciołek D., 2017, Oszacowanie wartości produktu krajowego brutto w polskich powiatach, *Gospodarka Narodowa*, 3 (289). Doi.org/10.33119/GN/100738.
- Cybulska M., Dziemianowicz W., 2020, Quo Vadis, Business? The migration of companies between cities using the example of the Mazowieckie voivodship in Poland, *Miscellanea Geographica – Region al Studies on Development*, 24(4), s. 218–231. DOI: 10.2478/mgrsd-2020-0037.
- David P.A., 1985, Clio and the Economics of QWERTY, *American Economic Review*, 75(2), s. 332–337.
- Domański B., 2003, Economic trajectory, path dependency and strategic intervention in an old industrial region: the case of Upper Silesia, [w]: R. Domański (red.), *Recent Advances in Urban and Regional Studies*, *Studia Regionalia*, 12, s. 133–154.
- Dziemianowicz W., 2017, Staying on the old development path, but ‘smartly’ – a case study of Warmia and Masuria, *Miscellanea Geographica – Region al Studies on Development*, 21, 2, s. 73–78. DOI: 10.1515/mgrsd-2017-0023.
- Dziemianowicz W., 2018, Spatial differences in migration of businesses: The example of Polish regions, *Miscellanea Geographica – Region al Studies on Development*, 22, 3, s. 142–149. DOI: 10.2478/mgrsd-2018-0021.
- Dziemianowicz W., 2008, *Konkurencyjność gmin w kontekście relacji władze Lokalne – inwestorzy zagraniczni*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Dziemianowicz W., Laskowska A., Peszat K., 2017, Local innovation systems in Poland – the beginning of the road, *Miscellanea Geographica – Region al Studies on Development*, 21, 2, s. 60–67, DOI: 10.1515/mgrsd-2017-0024.
- Foray D., 2015, *Smart Specialization. Opportunities and Challenges for Regional Innovation Policy*, Routledge, Nowy Jork, Londyn.
- Gehl J., 2013, *Życie między budynkami. Użytkowanie przestrzeni publicznych*, Wydawnictwo RAM, Kraków.
- Giddens A., 2012, *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Gorzelał G., 2003, Bieda i zamożność regionów. Założenia, hipotezy, przykłady, *Studia Regionalne i Lokalne*, 1, s. 37–59.
- Gorzelał G., 1989, „Rozwój regionalny Polski w warunkach kryzysu i reformy”, *Rozwój Regionalny i Rozwój Lokalny. Samorząd Terytorialny*, 14, Warszawa.
- Gorzelał G., Smętkowski M., 2005, *Metropolia i jej region w gospodarce informacyjnej*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Grzeszczak J., 1999, Bieguny wzrostu a formy przestrzeni spolaryzowanej, *Prace Geograficzne*, 173, PAN, Continuo, Wrocław.
- Gwosdz K., 2004, Koncepcja zależności od ścieżki (path dependence) w geografii społeczno-ekonomicznej, *Przegląd Geograficzny*, 75, 4, s. 433–456.
- Herbst M., Piotrowska P., 2008, Gminy odnoszące sukces, [w]: G. Gorzelał (red.), *Polska gmina 2007*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Hryniewicz J., 2016, Lokalny rozwój gospodarczy oraz znaczenie środków europejskich, [w]: G. Gorzelał (red.), *Polska gmina 2015*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Jałowiecki B., 2008, Gminy restrukturyzowane, [w]: G. Gorzelał (red.), *Polska gmina 2007*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Jarczewski W., Huculak M. (red.), 2011, *Niepołomice 1990–2010. Wnioski dla władz lokalnych*, Instytut Rozwoju Miast, Kraków.
- Jarczewski W., 2012, *Pozyskiwanie inwestorów do gmin*, Wolters Kluwer, Warszawa.
- Kotlińska J., 2009, Dochody własne jednostek samorządu terytorialnego w Polsce, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, ROK LXXI, z. 3, s. 143–161.
- Landes D.S., 2000, *Bogactwo i nędza narodów. Dlaczego jedni są tak bogaci, a inni tak ubodzy*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA S.A., Warszawa.
- Lister R., 2007, *Bieda*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa.

- Ludovico D.D., Properzi P., Santarelli A., 2014, Median Italy: Territorial Diversity as the Cornerstone of Regional Development, *Advanced Engineering Forum*, 11, s. 20–26.
- Łukomska J., Neneman J., 2021, Koszty i korzyści dez- i suburbanizacji – perspektywa jednostek samorządu terytorialnego, [w]: B. Gawrońska-Nowak (red.), *Jak definiować granice miejskich obszarów funkcjonalnych? Społeczne i ekonomiczne zyski i straty procesów urbanizacji w Polsce*, Warszawa–Kraków: Instytut Rozwoju Miast i Regionów, s. 175–192.
- Łukomska J., Swianiewicz P., 2015, *Polityka podatkowa władz lokalnych w Polsce*, Municipium SA., Warszawa.
- Mahbubani K., 2013, *Wielka konwergencja. Azja, Zachód i logika jednego świata*, Kurhaus Publishing Kurhaus Polska Sp. z o.o., Warszawa.
- Martin R., 2011, Regional Economies as Path-dependent Systems: Some Issues and Implications, [w]: P. Cooke, B. Asheim, R. Boschma, R. Martin, D. Schwartz, F. Tödling (red.), *Handbook of Regional Innovation and Growth*, Cheltenham: Edward Elgar, s. 198–210.
- Miszczuk A., 2008, Gminy zacofane, [w:] G. Gorzelak (red.), *Polska lokalna 2007*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Myck M., Najszub M., Oczkowska M., 2015, Measuring social deprivation and social exclusion, [w]: A. Börsch-Supan, T. Kneip, H. Litwin, M. Myck i G. Weber (red.), *Ageing in Europe – Supporting Policies for an Inclusive Society*. Berlin-Boston: De Gruyter.
- Norcliffe G.B., 1986, *Statystyka dla geografów*, PWN, Warszawa.
- Payne A., Philips N., 2011, *Rozwój*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa.
- Perroux F., 1970, *Notes on the Concept of Growth Poles*, [w]: *Regional Economics: Theory and Practice*, L. David (red.). New York: McKee.
- Piketty T., 2015, *Ekonomia nierówności*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- Płoszaj A., 2016, Koniunktura gospodarcza i mobilizacja społeczna – studium przypadku: Tarnowo Podgórne, [w]: G. Gorzelak (red.), *Polska gmina 2015*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Pylak K., 2015, Changing Innovation Process Models: a Chance to Break out of Path Dependency for Less Developed Regions, *Regional Studies, Regional Science*, 2, 1, s. 46–72. doi:10.1080/21681376.2014.979433.
- Pylak K., 2017, Uwarunkowania zmian ścieżek rozwoju słabo rozwiniętych regionów w świetle teorii rozwoju regionalnego, [w:] Dziemianowicz W., Pylak K., Szlachta J. (red.), *Kreślone innowacjami ścieżki regionów słabo rozwiniętych*, Studia KPZK PAN, Tom 179, s. 59–72.
- Rist G., 2015, *Urojenia ekonomii*, Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, Warszawa.
- Satoła Ł., 2015, Kondycja finansowa gmin w warunkach zmiennej koniunktury gospodarczej, *Journal Agribusiness and Rural Development*, 1, 35, s. 115–123.
- Sekula A., 2014, Analiza dochodów z udziału we wpływach z podatku dochodowego od osób fizycznych w gminach województwa pomorskiego, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 346, s. 235–245.
- Smętkowski M., Płoszaj A., 2016, Zróżnicowanie społeczno-gospodarcze gmin według regionów historycznych, [w]: G. Gorzelak (red.), *Polska gmina 2015*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Sobczyk A., 2009, Finansowanie rozwoju gminy z dochodów własnych, *Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, ZN SGGW, 77, s. 137–150.
- Stiglitz J.E., Sen A., Fitoussi J-P., 2013, *Błąd pomiaru. Dlaczego PKB nie wystarcza*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Swianiewicz P., Łukomska J., 2014, Sukces mijającej kadencji 2010–2014, *Wspólnota z 31.10.2014*, 22/1158.
- Swianiewicz P., Łukomska J., 2015, Najzamożniejsze samorządy ‘2014, *Wspólnota z 11.07.2017*, 14/1176.
- Swianiewicz P., 2011, *Finanse samorządowe. Koncepcje, realizacja, polityki lokalne*, Municipium SA., Warszawa.
- Szlachta J., Dziemianowicz W., 2016, Rozwój lokalny w Polsce – spojrzenie w przyszłość, [w:] W. Dziemianowicz, J. Szlachta (red.), *Łańcuch wartości gminy*, t. 169, Warszawa: Studia KPZK PAN.
- Wójcik, P., 2008, Dywergencja czy konwergencja: dynamika rozwoju polskich regionów. *Studia regionalne i lokalne*, 9, 32, 41–60.